

ZARÁNDOKLAT ÉS BÚCSÚJÁRÁS MAGYARORSZÁGON MINT A VALLÁSI TURIZMUS ELŐZMÉNYE A 18. SZÁZADIG¹

Misóczki Lajos

Bevezető a fogalmakról

A 'búcsú' szó eredete honfoglalásunk előtti időkből való. Ótörök eredetű, és felmentést jelentett. Évszázadok múltán még a következő jelentéseket vette fel: 1.) *engedély* ~ *licentia*, 2.) *bűnbocsánat* ~ *indulgentia*, 3.) *búcsúvétel* ~ *discessus*, 4.) *zarándoklat* ~ *peregrinatio*, 5.) *templombúcsú* ~ *dedicatio ecclesiae*, 6.) *körmenet*, kivonulás ~ *processió*, 7.) búcsúban rendezett *vásár*.² A búcsú fogalma a magyar népnyelvben a szent helyekre irányuló zarándoklatot, az ottani ünnepi sokadalmat és a templom védőszentjének ~ *dedicatio ecclesiae* emlékünnepét is jelentette.³ Egy 19. századi meghatározás szerint a *búcsúhely* szent hely, ahová a hívek ájtatosságból zarándokolnak, hogy ott meggyónván és áldozván bűnbocsánatban részesülhessenek. *Búcsújárás* lehet 1.) valamely szent helyhez vonulás, 2.) körmenet egyik szent helyről egy másikhoz. Világi meghatározás szerint a búcsú, vagy búcsújárás azonos a szent helyre *zarándoklással* bűnbocsánat végett.⁴

A búcsú összefügg a bűnbánattal. Az őszinte bűnbánó részben vagy egészben mentesült a bűnei után járó büntetéstől. *Búcsúnyerés* egy-egy megszentelt helyhez, általában templomhoz fűződött. Az Egyház templomokat látott el a búcsúnyerés kiváltságával. Ez az adott templom esetében elindította annak tömeges és szervezett felkeresését, azaz a zarándoklatokat, a meghatározott ünnepeken.⁵ A 20. században az egyik zarándok atya megfogalmazása szerint: „A búcsújárás katolikus népünknek egyik legnagyobb élménye. A nép lakóhelyéhez kötött. A *zarándoklat* viszont útrakelés... A lélek messzire, Isten közelségébe vágyik. Ennek a messzebbre menésnek titokzatos (misztikus) útja a búcsújárás... A bú-

¹ Elhangzott a Szent István Rádióban, 2008. április 22-én.

² BÁLINT Sándor–BARNA Gábor 1994. 16.

³ Uo., 161.

⁴ CZUCZOR Gergely és FOGARASI János 1862. 818–819.

⁵ BARNA Gábor 1990. 14.

csújárás áldozatvállalás is, fáradoalmakkal. Két fő mozzanat sarkallja a zárandokot: a *vezeclés* és az *elégtétel*, s ezért a búcsújárás a *bűnbánat* ünnepélyes, nyilvános kifejezése.”⁶ A zárandoklat ~ zárandoklás szavaihoz fűződő *zarándok* szavunk az egyik, 20. századi megfogalmazás alapján távoli szent helyre vagy kegyhelyre hitbuzgalomból elgyalogoló hívőt jelent. Valaki zárandokként *zarándokhelyre* megy. Van egyéni zárandok, de általában tömegesen *zarándokolnak*.⁷

A zárandoklatok három *típusa* ismert: 1.) *Kegyves* vagy klasszikus, amely a zárandoklat alaptípusa. 2.) *Vezeclő*, amely lehetett *önként* vállalt vagy kötelezően *előírt*. 3.) *Politikai*, amellyel az uralkodók hazai védőszenthez vagy távoli országbeli zárandokhelyre járultak. Ide sorolható a magyar királyok vagy főurak részvétele a *keresztes hadjáratokban*, Anjou uralkodóink zárandoklatai és Zsigmond királyunk római útja.⁸

Zarándoklás, búcsújárás

Felkészülés a zárandoklásra. Út, utazás

Többnyire a tavasztól ősziig terjedő időszakot választották a kegyhelyre zárandoklók. Öltözetük egyszerű volt. Általában fedetlen fejjel, a zárandokok védőszentjének, a Santiago de Compostelához kapcsolódó Szent Jakabnak öltözetét utánozva – széles karimájú kalappal, köpenyben, tarisznyával, kulaccsal, bottal jártak.⁹ Hasonlóan a hivatalos, kereskedelmi, rokoni látogatás, gyógyulás és egyéb céllal útra kelőkhöz, a zárandokokat is megviselték az úti és az időjárási viszontagságok. Rablók, fosztogatók hátráltatták haladásukat akár távoli (külföldi) zárandokhelyre, akár közelebbi (hazai) búcsúba mentek. Olykor még az életüket is elvehették az útonállók.¹⁰ Ezért gyakran több százan, sőt több ezren öszszefogva indultak útnak. De az egyéni zárandoklás is megmaradt.

A zárandokok, búcsúsok hazai és kapcsolódó külföldi útjai megegyeztek a kereskedelmi utakkal, a korai zárandokutak a hazánkon átvonuló keresztesek útvonalaival.¹¹ Miután úthoz alkalmas ruhát öltöttek, és élelmet vettek magukhoz, elbúcsúztak családjuktól, ismerőseiktől, mert nem tudhatták, hazatérnek-e. Még végrendelkezők is akadtak. Voltak, akik egészségüket nem kímélve fedet-

⁶ IPOLYVÖLGYI NÉMETH J. Krizosztom 1991. 5.

⁷ JUHÁSZ József – SZŐKE István – O. NAGY Gábor – KOVALOVSKY Miklós 1982. 1527

⁸ CSUKOVITS Enikő 2003. 48–88.

⁹ BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. 35.

¹⁰ Késői szépirodalmi emlékek közül 1.: ENDRÓDI Sándor 1898. 134–137. A czelli búcsú. ANTALÓCZI Lajos – LISZTÓCZKY László 2000. 143–147. A celli búcsú

¹¹ BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. 39. PAPPVÁRY Árpád 2002. 23. Magyarország a XI. században, 28. Magyarország a XIII. század második felében, 32. Magyarország (XIV–XV. század), 34–35. Magyarország (XV–XVI. század)

len fejjel, útravaló nélkül, csak zarándokbottal és áldozati gyertyával kezükben indultak el. Útnak indulás előtt mindenki valamely templomban (általában helybeli templomban vagy kápolnában) szentmisén fohászkodott Istenhez, Máriához vagy a szentekhez, segítsék őket a vállalt út és felajánlásaik, fogadalmaik teljesítésében. 1606-ban a „magyar bíboros Ciceró”, Pázmány Péter esztergomi érsek még imádságot is adott a zarándokok kezébe. Ez, az Útonjárók könyörgése így hangzott: „Irgalmas, kegyes Isten,... adj nekünk és a mi útonjáró atyánk fiainak jószerencsés utat és csendes üdőt;... Légy nekünk... utunkban vigasztalásunk, melegben árnyékunk, esőben és hidegben hajlékunk,... veszedelmünkben gyámolunk...”¹² Az úthoz hozzátartozott a test bűnbánó sanyargatása böjtöléssel. Gyalog indultak útnak. A betegek és idősek szekereken utazhattak. Mindig akadtak helybeli csatlakozók, akik velük tartottak a további úton.

Szállás, ellátás

Az Árpád-házi királyok zarándokházakat építettek a külföldi, nagy zarándokhelyeken, amelyekben a vezeklők megszállhattak. A búcsúhelyre érkezésig pihenni az útjukba eső templomba tértek, ahol nappal imádkoztak, éjszaka aludtak. Ha a templomban vagy kolostorban kevesen fértek, előkerültek a szekereken hozott sátrak, és azokban pihentek.

Fogadóknak nem szálltak meg a zarándokok, legfeljebb étkezni tértek be. Általánosan a templom mellett emelt sátorban főztek, étkeztek. Az 1545. évi trienti egyetemes, római katolikus zsinat („amely munkájával lezárta a középkort, s az egyház történetében új korszakot nyitott meg”¹³) a búcsúkkal kapcsolatban is intézkedett. Ezt figyelembe véve br. Pongrácz György váci püspök 1675-ben egyházmegyéjében a búcsújárókat tiltotta, hogy a templom szomszédságában főzzenek, a sátorban italt mérjenek, vagy mulatozzanak.¹⁴

Az első évszázadok emlékei

Utak külföldre

A zarándoklatok fő készítetője a vallásos cselekmény és cél vállalása volt. A gyaloglás vagy utazás minden más vonatkozása csak kiegészítette azt. Fő mozzanatai a gyalog, lóháton, kocsin vagy hajón közlekedés, valamint az étkezés, szállás biztosítása az elindulástól a hazaérkezésig.

A katolikus zarándoklatok kezdeti példái I. (Szent) István király és utódainak uralkodása idején létrejött és megszilárdult magyar római katolikus egyházszer-

¹² PÁZMÁNY Péter 1606. 139.

¹³ Uo., 95. Hiv.: VANYÓ Tihamér 1933. 8. A búcsúkra: 71–79., 83–89., 101–111., 124–125., 178–196., 201–291., 302–388., 400.

¹⁴ BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. 95.

vezet életében gyökereztek. A hazai kegyhelyek híján kezdetben a már létező búcsújáró helyekre zarándokoltak. Elsőként a *Szentföldre* nyílt „nagy” zarándokút a Nyugat-Európából zarándoklóknak és nekünk is. I. István érdeme, hogy ezt, a Magyarországon átvezető utat 1018-ban nemcsak megnyitotta előttük, hanem biztonságossá is tette.¹⁵ Ez az út Győr–Fehérvár–Tolna–Baranyavár–Valkóvár–Nándorfehérvár vonalon vezetett, és amelyen a magyar zarándokok is jártak: a Balkánon Niš, Szófia és Konstantinápoly, Kis-Ázsián Nicea, Antiochia és Tripolisz érintésével Jeruzsálemig. Ez volt a „jeruzsálemi” zarándokút.¹⁶ Szent István Konstantinápolyban és Jeruzsálemben is *zarándokházat* építtetett, hogy legyen hely a hosszú úton megpihenni.¹⁷

A *nagy zarándoklatok* ~ *peregrinationes maiores* másik célállomása Róma, Szent Péter és Pál sírja volt. Nevezték ezt a Rómába Ravennán keresztül vezető utat „*apostoli*” útnak is.¹⁸ Szent István a Rómába irányuló magyar zarándoklást is támogatta. Rómában templomot és ötszobás vendégházat építtetett pékséggel és boltokkal a magyar zarándokoknak.¹⁹ Hazánkból nagyobb tömegben 1300-tól, a jubileumi szent évek meghirdetését követően zarándokoltak Rómába, ahol a többi vezeklővel hét templomot látogattak végig.²⁰

A nagy zarándoklatok harmadik állomása az ibériai félszigeten *Santiago de Compostela* volt, a Szent Jakab apostol tiszteletére szentelt templom. A Szent Jakabot tisztelő búcsújárók őt magát is zarándokként képzeltek el. Zarándoklappal és zarándokbottal ábrázolták.²¹

A magyar zarándokok Itáliában *Bariba* és *Loretoba* is eljutottak. Különösen az utóbbi volt nagy hatású kegyhely:

Szűz Mária názáreti lakóháza, a Szent ház köré a hagyomány szerint templom épült, amelyet a muzulmán hódításkor, 1291-ben az angyalok Palesztinából a horvát tengerparti *Tersattoba* vittek. Azonban az angyalok onnan is tovább vitték, s az itáliai *Loretoban* helyezték el. (Tersatto ~ Trsat lakói a volt templom helyén új templomot építettek, amely ugyanúgy zarándokhely lett, mint a loretoi.) 1502-ben Corvin János herceg, I. Hunyadi Mátyás király fia száz főnyi kísérettel zarándokolt el Loretoba. 1513-ban a pápaválasztásra tartó Bakócz Tamás esztergomi érsek is járt ott.²²

¹⁵ GYÖRFFY György 1988/1. 12.

¹⁶ História, 2006, 2. sz., 30–31. Csorba László: A Szent István-i zarándokutak. GYÖRFFY György 1988/2. 73.

¹⁷ LEPOLD Antal 1928. XI.

¹⁸ História, 2006, 2. sz., 30–31. Csorba László: A Szent István-i zarándokutak, 31.

¹⁹ Az 1776-ig fennálló templom és vendégház alaprajzát és metszetét az ismertetéssel l.: DERCSÉNYI Dezső 1988. 158., képgyűjtemény

²⁰ BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. 32.

²¹ LEPOLD Antal 1928. XII. Magyarországi példáit l. ott.

²² BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. 34.

A szentek és vértanúk sírjaihoz vagy ereklyéinek őrzőhelyeihez a *kisebb zarándoklatok* ~ *peregrinationes minores* vezettek.²³ Szinte magyar nemzeti búcsújáró helyé vált a német *Aachen*. I. (Nagy) Lajos királyunk 1367-ben még magyar kápolnát is építtetett az ottani dómban, amelyben Szent István, Szent Imre és Szent László ereklyéit helyeztette el. Az osztrák *Máriacell* templomát, amely a Kincstári Madonna-képet őrzi, Nagy Lajos király építtette. A lengyel *Czeszochowa* kegyhely szintén Nagy Lajos idejéből vált a magyar zarándokok gyakori úti céljává.²⁴

Kölnben a dómba, a Makkabusok és a Szent Orsolya-templom ereklyéihez zarándokoltak magyarok. Hathetes ottani tartózkodásuk idejére ingyen szállást és ellátást (napi kétszeri étkezést) kaptak az ipperwaldi „magyar házban”. Megemlítjük a német *walldürni* és *willsnacki* (Szent Vér-kegyhely), a *wartburgi* (Árpád-házi Szent Erzsébet-kegyhely az „Erzsébet úton” ~ „Elisabethstrasse”-n), továbbá a *duisburgi*, *gladbachi*, *trieri*, *düreni*, *königsdorfi*, valamint a belga *bottalaeri* kegyhelyet, mint a magyarok által is látogatott zarándokhelyt.²⁵

A normandiai *Mont-Saint-Michelbe* ~ Szent Mihály-hegyen Szent Mihály arkangyal tiszteletére, *Toursba* Szent Márton sírjához, Észak-Írországba az Ulster tartományi Angyalok szigetén levő barlangba, *Szent Patrik purgatóriumába* is jártak a zarándokok. Magyarországról az utóbbi helyre Krizsáfánfy ~ Krizsáfán fia György 1353-ban, Tar Lőrinc 1411-ben zarándokolt. Mindkettőjük írásban rögzített „pokolbeli” látomásai fennmaradtak.²⁶

Búcsújárás hazai helyekre a 11–16. századig

Személyekhez fűződő kegyhelyek

A hazai búcsúhelyek és zarándoklatok már a 11. században kialakultak. Árpád-házi szent királyaink sírja és ereklyéinek őrzőhelye a középkorban búcsújáró kultuszt bontakoztatott ki. Szakrális ~ szent központtá vált a Szent István (975–1038) sírját magába foglaló, általa alapított *fehérvári* bazilika.²⁷ (István szentté avatása 1083-ban volt.) 1249-ben IV. Ince pápa negyvennapos búcsút engedélyezett István, Imre és Szűz Mária ünnepén az oda zarándoklóknak. Szent István ereklyéit számos magyarországi búcsújáró helyen őrizték; a Bihar vármegyei

²³ BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. 29.

²⁴ BARNA Gábor 1990. BÁLINT Sándor–BARNA Gábor 1994. 42–48.

²⁵ BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. 41–43.

²⁶ Uo., 43–44. Krizsáfán fia és Tar részletesen, 335 oldalon bemutatott és elemzett útjára vö.: V. KOVÁCS Sándor 1985

²⁷ BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. 53. Több királyunkat, így (Könyves) Kálmánt, (Álmos herceget), II. Bélát, Gézát, III. Istvánt, IV. Istvánt, III. Bélát, III. Lászlót, I. Károly Róbertet, I. Lajost, Albertet, I. Mátyást, II. Ulászlót, II. Lajost és (Szapolyai) Jánost Fehérvárott temették el. VÉG Gábor 1993. 16–93.

Szentjobbon és *Csatáron*, a Hont vármegyei *Bozókon*, a Zala vármegyei *Zalaváron*, a Győr vármegyei *Szent Márton-hegyén* ~ Pannonhalmán, *Pécssett* és *Zágrábremetén*. A törökök kiverése után a fehérvári zarándoklatok nem éledtek újjá.²⁸

István fiának, Imrének (1007–1031) szintén *Fehérvárott* volt a sírja. (Szentté avatása 1083. november 4-én zajlott le.)

Szent Gellért (980–1046) tisztelete a törökök megjelenéséig *csanádi* sírjánál folyt; Szent Lászlóhoz (1046–1095) könyörgés a második sírhelyénél, a *várad*i templomban történt. (Lászlót III. Béla kérésére III. Celesztin pápa 1192-ben avatta szentté.) „Szent László nagyvárad

egyháza és sírja a középkori magyar állam egyik legfontosabb szakrális központjává vált.”²⁹ Több pápa búcsúengedélyt adott az oda zarándoklóknak. Felkeresték a sírt magyar királyok is, így 1453-ban V. László. Az 1500-as évek hitújításai a Szent László emlékek elpusztítását is magukkal hozták. 1565. június 22-én fanatikus protestánsok szétzúzták Szent László márvány koporsóját és csontjait. Száz évvel később Várad, a „*magyar Compostela*” 1660-ban a törököké lett, akik az épen maradt templomi díszeket, szobrokat is megsemmisítették.³⁰ Szent László emléke és tisztelete mégsem maradt nyomtalan. Legendássá vált „vízfakasztásának” számos emléke. Helyükön gyógyforrások „keletkeztek”, sőt fürdők létesültek. Búcsújáró hely lett *Mátraverebély-Szentkút* Nógrád vármegyében; *Gyöngyös* határában, Heves vármegyében; *Debrődön*, Abaúj vármegyében; *Csík-szépvízen*, Csík vármegyében; *Nyitrán* és még néhány helyen a Szent László ‘lovának ugratása’ vagy ‘patkója nyomán’ keletkezett forrás. Víz fakadt még a király kardja, bárdja vagy lándzsája csapása nyomán is.³¹ A bihar vármegyei Várad

szomszédos *Szent László* (vagy *Püspök*-) *fürdő* nevét 1549/1563-ban Georg Wernher ekként említette: „A meleg vizek között... van Váradon, amit Szent László fürdőnek neveznek. Talán, mert Szent László fürdött benne, vagy mert Szent László temploma és sírhegye nem messze van tőle.”³² 1681-ben Tarnóczi Stephanus azt közli, hogy „*Nyitrán*, a szent király ünnepén mindig nagy tömeg verődik össze”.³³ 1683-ban Simplicissimus említi, az abaúji *Debrőd* Szent László forrásához búcsúsok járnak.³⁴

Szent Margitot (1242–1270), IV. Béla király lányát a *Nyulak szigetén* már életében szentként tisztelték. A sírjához zarándoklók közül sok súlyos betegség-

²⁸ BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. 54. „Szent István király... nemcsak a magyarság szentje lett, hanem az... itt élő nem magyar népeké is. Uo. HEVENESI, Gabriel S.J. 1737. 28. VIRÁG Benedek 1983. 115–116. RÉVAY József 1926. 380–381. DIÓS István 1984. 809.

²⁹ BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. 60. HEVENESI, Gabriel S.J. 1737. 56. RÉVAY József 1926. 409. DIÓS István 1984. 788.

³⁰ Uo., 61–62.

³¹ Uo., A szerzők térképen feltüntették a helyeket. Uo., 61.

³² WERNHERN, Georg 1563. CCIII.

³³ TARNÓCZI Stephanus 1681. 452–464.

³⁴ SIMPLICISSIMUS 1956. 243.

ben szenvedő meggyógyult, de sírjához a búcsújárás csak 1409-ben kezdődött XII. Gergely pápa jóváhagyásával. Sírhelyét a 16. századi vallási villongások és a török megszállás során szétdőlték. Csontjait több helyre, végül Pozsonyba menekítették, és tisztelték szent emlékét a 18. századig. Ereklýeit II. József idején semmisítették meg.³⁵

Remete Szent Pál (228–341) *budaszentlőrinci* sírja, ereklyéje azért kapott különös figyelmet, mert a magyar eredetű pálos rend főkolostorában volt. E szerzetesek névadójaként tisztelték. Említette ezt a *Chronica Hungarorum* is, amely szerint 1473-ban: „E helyen tisztelik e szent atyának érdemeit, nagy néptömeg szokott itt összegyűlni...”³⁶ A budaszentlőrinci kolostort a „*pálos rend Monte Cassinójának*” is nevezték. Minden évben sokan érkeztek a szent sírjához. Ugyanis a királyi székhelyhez közel volt, ahová eljártak ügyeket intézni és ők, meg a vásárokra érkezők dolguk végeztével Szent Pál ereklyéjéhez mentek. Ott nemcsak fohászkodtak, hanem a sírnál történt újabb és újabb csodákról is hallhattak, amelyek hírért szerte vitték az országban. A hívek zarándoklatra ösztönözték a gyógyulni vágyókat is. Ereklýejét a törökök előtt Trencsén várába vitték, ahol tűzvész martaléka lett.³⁷

Kapisztrán Szent János (1386–1456) *újlaki* sírja a Szerémségben az obszerváns ferencesek kolostorában volt. A törökök betöréséig Magyarország 179 településéről zarándokoltak betegek a sírjához, akikről feljegyezték csodás gyógyulásukat. A törökök előtt az ereklyéit az 1516-ban Perényi István által építtetett nagyszőlősi ferences rendházba menekítették. 1556-ban protestáns főurak a sírját és csontjait összetörték.³⁸

Búcsújárás egyéb helyekre

A Szent vér-ereklyék kegyhelyei

A leghíresebb vérző ostya kegyhely hazánkban a Tolna vármegyei *Báta* bencés kolostorában volt, ahová királyok, főurak és egyszerű hívek is elzarándokoltak.³⁹ Az Abaúj vármegyei *Kassa* épülő dómjába, a Szent Vér-ereklyéhez a búcsúengedélyt 1402. március 1-jén IX. Bonifác adta. Az engedélyből kiderült, hogy „feltűnően nagy számban szoktak elzarándokolni nemcsak a hívők, hanem

³⁵ BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. 62–63. HEVENESI, Gabriel S.J. 1737. 84. RÉVAY József 1926. 445.

³⁶ Szent Pál ereklyéjének Velencéből Szentlőrincre átvitele ~ translációja 1381. november 14-én történt. Az idézetet l.: *Chronica Hungarorum* 1473. 124–125.

³⁷ BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. 63.

³⁸ Uo., 68–70. HEVENESI, Gabriel S. J. 1737. 216. RÉVAY József 1926. 454. DIÓS István 1984. 625.

³⁹ Uo., 66. II. Ulászló és II. Lajos is járt a báta kolostorban. A mohácsi csata előtt II. Lajos ott gyónt meg, és áldozott utoljára.

a hitetlenek is”.⁴⁰ Az ottani búcsújárásnak a protestáns hitújítás vetett véget. A Vasvárd vármegyei *Ludbreg* templomának Szent Vér-ereklyéjét az 1400-as évektől a 20. századig felkeresték a zarándokok. A Vas vármegyei *Vasvár* Szent Vér-ereklyéjéhez a domonkosok Szent Kereszt nevű templomába 1500–1532-ig, a törökök megjelenéséig zarándokoltak.⁴¹

A Mária-tisztelet szent helyeihez kapcsolódó zarándoklás

A 11–13. századi szent helyekre irányuló búcsújárás

Az országosan jelentős búcsújáró helyeken túl több, helyi jelentőségű kegyhely létezett. Közöttük legfontosabbak a *Mária-tisztelet* folytán kialakult helyek. Az óbudai *fehéregyházi* búcsújárás a hagyomány szerint a 11. századból eredt. Ott, Árpád fejedelem sírja fölé Szűz Mária tiszteletére templomot építettek. Ezt a „XIV–XV. században jelentős tömegeket vonzó... búcsújáró helynek említik”.⁴² I. Lajos király adományából épült a Pozsony vármegyei *Máriavölgy* kegytemploma.⁴³ A Baranya vármegyei *máriagyűdi* kápolnát 1148-ban II. Géza király alapította. A Tolna vármegyei *Szekezdárd* búcsújáró kolostorát 1180-ban (?) III. Béla király építtette. A Sopron vármegyei *fraknoi* templomot Szent István idejére keltezik. 1210 óta jelentek meg *Mátraverebély-Szentkúton* a zarándokok. A *székesfehérvári* bazilikába Szűz Mária ünnepeire IV. Ince pápa 1249-től engedte a búcsújárást. A Sopron vármegyei *Kisboldogasszony* templomát 1201-től látogatták a búcsúsok. A *lőcsei*, II. András király alapította (?) premontrei kolostor Mária-kultuszát a hitújítás szüntette meg. A Borsod vármegyei *bélháromkúti/bélapátfalvai* Nagyboldogasszony cisztercita rendi apátság az 1232. évi alapításától búcsújáróhely volt 1534-ig (?)⁴⁴ A 13. századra esett még a Hont vármegyei *Ipolyság*, a *pozsonyi* ferencesek és a Vas vármegyei *Röjt* templomába irányuló búcsújárás. *Körmöcbánya* 1250 körül épült templomába Szűz Mária tiszteletére „nagy búcsú járások voltak” a hitújítás idejéig.⁴⁵ A Zala vármegyei *kapornaki* bencés apátság Mária képéhez az 1260-as évek óta a török hódoltságig zarándokoltak. A loretoi kápolna alapján felépített „*tersattoi* Mária kép előtt különösen a tengerészek ájtatoskodtak”.⁴⁶

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo., 68.

⁴² BARNÁ GÁBOR 1990. 20.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo., 34

⁴⁵ BÁLINT SÁNDOR – BARNÁ GÁBOR 1994. 72. Hiv.: ESTERÁS/ESTERHÁZY PÁL 1696. 127–133.

⁴⁶ BÁLINT SÁNDOR – BARNÁ GÁBOR 1994. 72.

A 14. századi szent helyekre irányuló búcsújárás

A magyarországi lovagkor idején jelentős számú kegyhely keletkezett. Közülük a török hódoltság és a reformáció után is több helyen a búcsújárás megmaradt, vagy újjáéledt.

A Moson vármegyei *Boldogasszony* falunak a neve is a Mária-tiszteletre emlékeztetett, amely már 1335 óta búcsújárókat fogadott.⁴⁷ A Sopron vármegyei *Borsmonostor* 1380, a Pozsony vármegyei *Máriavölgy* templomának Mária-kegyszobra 1384 óta az ország egyik leglátogatottabb búcsújáró helye volt. A csodákat hallván I. Nagy Lajos, aztán a lánya, Mária, később Zsigmond, I. Mátyás, I. Lipót, III. Károly, Mária Terézia és II. József zarándokolt oda.⁴⁸ A Komárom vármegyei *Csatka* pálos kolostora 1357-től épült; a mellette emelt Sarlós Boldogasszony-kegykápolna és szentkút még a múlt században is vonzotta a zarándokokat.⁴⁹ A Bars vármegyei *Új bánya* csodatevő Mária-kegyképéhez a búcsújárás az 1300-as évek végén kezdődött.⁵⁰ A Békés vármegyei *Gyula/Gyulamónostor* bencés templomában őrzött Mária-kegyképhez „nagy népszerűség zarándokolt”.⁵¹

A 15. századi szent helyekre vezetett búcsújárás

A Mária-tisztelet helyei újabb településekkel és odairányuló zarándoklatokkal gyarapodtak.

A Vas vármegyei *Pinkakertes* templomának Mária-kegyszobrához kezdődött búcsújárás „a reformáció ideje alatt sem szenvedett törést”. Ellenben a *gencsi* Szűz Mária-kápolnához vezetett búcsút a reformáció visszaszorította.⁵² Az obszerváns ferencesek három, kiemelten jelentős búcsújáró helye közül elsőként a *szeged-alsóvárosi* templomról szólunk. Már I. Mátyás király idejében „búcsújáró központ”, amelynek Mária-kegyképét egyik alkalommal ő maga is megajándékozta. A Heves vármegyei *gyöngyösi* ferences templom az 1400-as évek óta búcsújáró hely. (Az „Arany Pietája” az 1600-as évekből való.) A *csíksomlyói* templom Mária vagy Napbaöltözött Asszony-kegyszobrához (a világ legnagyobb méretű ilyen szobra) az ország távoli helyeiről is elzarándokoltak.⁵³ A három helyre a búcsújárás napjainkig nem szűnt meg. Szintén ferences volt a

⁴⁷ SCHAEFER Jakab S. J. 1897. 16–17.

⁴⁸ SZILÁRDFY Zoltán 1994. 388.

⁴⁹ HARASZTI Mihály 1993. 10–14.

⁵⁰ ESTERÁS/ESTERHÁZY Pál 1696. 145–146.

⁵¹ BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. 176–177.

⁵² Uo., 78.

⁵³ Uo. SCHAEFER Jakab S. J. 1897. 38., 98. BARNA Gábor 1990. 71–72. IPOLYVÖLGYI NÉMETH J. Krizosztom 1991. 116–117.

délvidéki *Bács* Szent Antal-kápolnája, amelyben a névadó napján (június 13.) „tartottak népes búcsújárásokat”.⁵⁴ A *nyitrai* Fájdalmas Anya-kápolna Mária kegysozobránál a zarándokok között sok csodás gyógyulás történt.⁵⁵

A török idők, a reformáció és az ellenreformáció évszázadainak szent helyeire tartó búcsújárás a 16–18. században

Mivel a török megjelenése létező veszedelemmé vált, Mária a török-ellenes küzdelem égi támogatója lett, akinek a kegyhelyei száma ismét gyarapodott. Esterházy Pál 1690-ben *tizenegy* máriás kegyhelyről szólt, ugyanő az 1696-ban közzétett könyvében már *nyolcvanhárom* újonnan nyílt búcsújáró kegyhelyet sorolt fel.⁵⁶ A Mária-kultusz, Magyarországnak Mária Országaként emlegetése I. István királyunkra utal, aki az országot neki felajánlotta, amely azóta „Szűz Mária uralma alatt áll...”⁵⁷ Erre emlékeztet Esterházy a Mennyei korona című könyvének Ajánló levelében, amelyben Máriát ekképp szólítja meg: „O Dücsösséges Mennynek, Földnek Császárné Aszszonya, az Mindenható Attya Istennek el-jegyzett Leánya, mi Megváltó Jesusunknak Szentséges Anyja, a Szent Lélek Istennek tisztaságos Jegyese, Magyar Ország örökös és Kegyelmes Aszszonya...”⁵⁸

Létüknek több helyen vagy a török pusztítása, vagy a reformáció terjedése vetett véget. Ugyanúgy a búcsús helyekre irányuló zarándoklatoknak is. Ezért az 1545. évi *trienti* római katolikus zsinat szellemében a megújuló Mária-tisztelet követői (nemcsak a török, hanem) a reformáció kultusz hely elleni támadásait is (a szerzetes rendekkel az élen) igyekeztek elhárítani. A nagy lendülettel megújult 17. századi búcsújárás alapját az erősítette, hogy „Mária és a szentek képei előtt végzett ájtatoskodásról szólva hangsúlyozták, ... azok nem a képeknek, a holt anyagnak, hanem az ábrázolt szenteknek szólnak”.⁵⁹

A Moson vármegyei *Máriakálnok* kápolnájához a zarándoklat 1553-tól kezdődött. A fentebb említett *gyöngyösi* Fájdalmas Anya szobrához a búcsújárást a török nem tiltotta. A Zala vármegyei *Csatár* kolostorához a török idején szintén folyt a búcsújárás. A Somogy vármegyei *Andocs* kápolnájának Mária kegyképéhez „a búcsújárókat a török... tiszteletben tartotta”.⁶⁰ A Zágráb vármegyei *Re-*

⁵⁴ BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. 78–79.

⁵⁵ Uo., 79.

⁵⁶ Uo., 94. Hiv.: ESTERÁS/ESTERHÁZY Pál 1696. évi kötete

⁵⁷ ZACHAR József 2006. 90.

⁵⁸ ESTERÁS/Esterházy Pál 1696. I.

⁵⁹ Uo., 97.

⁶⁰ Uo., 80. L.: SCHAEFER Jakab S. J. 1897. 10.

mete pálos kolostorának Mária kegyszobrához a búcsújárás 1525-ben kezdődött.⁶¹

A görögkeletiek ~ ortodoxok Bereg vármegyei *munkácsi/csernekhegyi* bazilita kolostorába, valamint a Zemplén vármegyei *Máriakút* és *Bukóc* erdei kápolnájához is élénk búcsújárás folyt a 16/17. században.⁶²

Más kegyhelyen vagy a török vagy a reformáció szüntette meg a 16/17. században a búcsújárást.

A Szabolcs vármegyei *Nyírbátor* ferences templomának csodás Mária-képét a hitújítók megsemmisítették. A Heves vármegyei *pásztói* cisztercita apátsági templom csodatévő Mária képének tisztelete a reformáció idején szűnt meg. A Pozsony vármegyei *Boldogfa* temploma szintén a reformációig volt búcsújáró hely. Nevével együtt az ottaniak vallása is megváltozott a mai, Vas vármegyei *Ostffyasszonyfának*. Régen Boldogasszonyfalva volt a neve. Templomának csodatévő Mária képéhez a búcsújárás az Ostffy-család protestáns hitre téréséig folyt.⁶³

A 17. században a protestáns erdélyi fejedelmek uralma és Habsburg-ellenes hadjáratai idején is pusztultak a zarándokhelyek. A Nyitra vármegyei *Zoborhegyi* karthauzi kolostor és Mária-kegyképe, a Kolozs vármegyei *Kolozsmonosor* rendháza, a szepességi *Lócse*, a szabolcsi *Nyírbátor*, a nógrádi *Losonc*, továbbá *Brassó* és a Hunyad vármegyei *Vajdahunyd* „szent helyeit (a hitújítás) tellyességgel elpusztította”.⁶⁴

Főúri és szerzetesi alapítású kegyhelyek között említjük a folytonos búcsújárást, vagy több ezer zarándokot vonzó, Mária tiszteletére emelt templomokat, illetve azok Mária kegyszobrait, kegyképeit:

A 17. században hg. Esterházy Pál által alapított vagy felújított kegyhely létesült a Moson vármegyei *Boldogasszony* helységben, a Sopron vármegyei *Frakón* (1695-től), *Kismartonban*, *Kisboldogasszonyban* és *Oslin*.⁶⁵ Gr. Grassalovich Antal *Máriabesnyőn* alapított kegytemplomot.⁶⁶ A somogyi *Segesd* Pieta-kápolnáját 1755-ben gr. Széchényiek építették.⁶⁷

A loretoi kápolnák közül három búcsújáró helyé lett: a fentebb említett *tersatoi*, az imént említett *máriabesnyői* és a Sopron vármegyei *loretto* ~ *lorettomi*. A Napbaöltözött Asszony-kegyszobrai közül a *csíksomlyói* ferencesekéhez és a *szege*di alsóvárosi, szintén ferences templomhoz zarándoklókról szól-

⁶¹ ESTERÁS/ESTERHÁZY Pál 1696. 43.

⁶² BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. 80–81.

⁶³ Uo., 80.

⁶⁴ Uo., 90–91.

⁶⁵ SCHAEFER Jakab S. J. 1897. 16., 32., 52., 78.

⁶⁶ BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. 97–98.

⁶⁷ Uo., 98.

hatunk.⁶⁸ Az utóbbi helyen az 1650. évi szentévi búcsún sokan megjelentek.⁶⁹ 1716 után kezdődött a búcsújárás a Szerém vármegyei Péterváraddal szomszédos *Tekia* Havi Boldogasszony-kápolna Mária-kegyképéhez. A *pécsi* Havi hegyi-kápolna a 18. század elejétől „a környék kedvelt búcsújáró helyévé vált a vidék magyar, horvát és német lakosságának.”⁷⁰ A Zemplén vármegyei bodrokhelyi/sátoraljaújhelyi ‘Csudalatos Boldog Asszony’-képről az 1696. évi Menyeyi Korona ezt közölte: „Vagyon Sáros Patakhhoz nem messze Remete Szent Pál klostromban... Bóldogságos Szűz Képe... (amely) Búcsú járásokkal messze földről is látogatatik.”⁷¹ A Segítő Szűzanya-kegyképének búcsús helye lett a gömöri *Krasznahorka* várának kápolnája, úgyszintén a Fejér vármegyei *Bodajkon*, a Komárom vármegyei *Vértessomlón*, a somogyi *Turbékon* és a Bács-Bodrog vármegyei *Doroszlón*.⁷² A Heves vármegyei *Egerben*, az 1689-ben, Tírból meglepedett szerviták Szent János-plébániatemplomának Fájdalmas Anya-szobrának tisztelete is sok zarándokot vonzott.

Búcsújárás folyt a *könnyező* Mária-képek kegyhelyeire is. A zempléni *Klátóc* templomának Mária-ikonja 1670-ben vért könnyezett, és ez indította el oda a búcsújárást. A vasi *Királyfalva* Fájdalmas Anya-templom képének könnyezését a katonák 1683. augusztus 14-én észlelték. A szabolcsi *Máriapócs* templomának Mária-ikonja 1696. november 14. és december 8. között könnyezett.⁷³ A Szolnok-Doboka vármegyei *Füzesmikola* román ortodox templomban a Mária-ikon 1699. február 15-től március 12-ig könnyezett. Oda és a *kolozsvári* jezsuita templomba áthelyezett kegyképhez „erős búcsújáró gyakorlat bontakozott ki”.⁷⁴ A *győri*, a Pozsony vármegyei *nagyszombati* és *szentantali* templomok könnyező Mária-kegyképei iránti tiszteletre jellemző, hogy a *nagyszombatihoz* 1730/1740 körül évenként húszezren zarándokoltak.⁷⁵

Nemzetiségeink kedvelt búcsújáró helyei közül német eredetű *Máriaremete*, a *budakeszi Makkos Mária*, *Solymár*, a Tolna vármegyei *Csicsó*, a baranyai *Máriakéménd*, a zalai *Homokkomárom*, (üveg kegyképe egyedüli Magyarorszá-

⁶⁸ SCHAEFER Jakab S. J. 1897. 102., 58., 22., 98.

⁶⁹ BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. 101.

⁷⁰ Uo., 104.

⁷¹ ESTERÁS/ESTERHÁZY Pál 1696. 115., CXXII. Említi a Pozsony vármegyei modordorfí, a Nyitra vármegyei szentharaszi, a trencsén vármegyei szalcai/szalkai és a Bars vármegyei, (1250 óta meglévő körmöci templom csodálatos Mária-képét. Uo., 117., 123., 127.

⁷² SCHAEFER Jakab S. J. 1897. 56., 14., 104., 24. IPOLYVÖLGYI NÉMETH J. Krizosztom 1991. 160.

⁷³ BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. 108., 110. Máriapócs a világ legnagyobb görög katolikus búcsújáró helye. Uo., 105.

⁷⁴ Uo., 112.

⁷⁵ Uo., 113.

gon – SZ. Z.), a Pest vármegyei *Hajós* és a Heves vármegyei Egerszalók kegyhelye.⁷⁶

Délszlávok alapította búcsújáró hely volt a Fejér vármegyei *Ercsiben*, horvát alapítású a somogyi *Buzsákon*.

A bácskai *Bácskeresztúron* ruszinok alakítottak ki kegyhelyet. A Zaránd (Arad) vármegyei *Máriaradna* templomának kegyképéhez magyar, német, bosnyák, román és bolgár búcsúsok jártak.⁷⁷

* * *

A vallási élet 18. századi élénkülése, a barokk virágzás, a Regnum Mariánum eszmeisége akarva-akaratlan már a búcsújárás addig halvány turizmus jellegét is láthatóbbá tette, erősítette.

„A búcsújárás a társadalom és az egyház változásai nyomán hol erősebben, hol kissé háttérbe szorítva, de évszázadok óta része a katolikus ájtatosságnak... Nem változott azonban az idők során az, hogy zarándoklatra többféle indítékből vállalkoztak a hívek. Útjuk során kegyes és világias élmények... egyaránt hatottak rájuk.”⁷⁸ Mivel a zarándoklat egyben utazás és vallásos cselekedet is, a lelki buzgósággal egyszerre kapcsolódik a hazai vagy külföldi helyek látásának óhaja, idegen vidékek és emberek megismerése. A búcsújárásnak ezek a vonásai napjainkig felismerhetők.⁷⁹

Jegyzet

Rövidítések

br.	báró
Ford.	Fordította
Gr., gr.	Gróf, gróf
hg.	herceg
H.n.	Hely nélkül
Hiv.	Hivatkozik
kiad.	kiadás
köt.	kötet
l.	lásd
Szerk., szerk.	Szerkesztette, szerkesztette
Uo.	Ugyanott
Vál.	Válogatta

⁷⁶ Uo., 116–117. SZILÁRDFY Zoltán 1994. 337., 324., 344., 325., 336., 330.

⁷⁷ BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. 116–117.

⁷⁸ SÁNDOR Ildikó 1998. 24.

⁷⁹ Uo.

Irodalom, források

- ANTALÓCZI Lajos – LISZTÓCZKY László 2000: Régi nagy patronánk. Magyar Mária-versek. Eger, 2000
- BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Debrecen, 1994
- BARNA Gábor 1990: Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. Gyomaendrőd, 1990
- Chronica Hungarorum 1473. Szerk. és ford.: Horváth János. Budapest, 1973
- CZUCZOR Gergely és FOGARASI János 1862. A magyar nyelv szótára. Második köt. Pest, 1862
- CSUKOVITS ENIKŐ 2003: Középkori magyar zarándokok = GLATZ FERENC szerk.: História Könyvtár. Monográfiák 20. Budapest, 2003
- DERCSÉNYI DEZSŐ 1988: Szent István király római temploma és vendégháza = KIRÁLY László szerk.: István király emlékezete (1031). Bibliotheca Historica. Negyedik kiad. Budapest, 1988
- DIÓS ISTVÁN szerk. 1984: A szentek élete. (WEISBENDER, JOSEPH 1978) Budapest, 1984
- ENDRÓDI SÁNDOR 1898: Összegyűjtött költeményei 1867–1897. Budapest, 1898
- ESTERÁS/ESTERHÁZY Pál, Galanthai, hg. 1696: Mennyei korona... H.n., 1696
- GYÖRFFY GYÖRGY 1988/1. István király = KIRÁLY László szerk.: István király emlékezete. Bibliotheca Historica. Negyedik kiad. Budapest, 1988
- GYÖRFFY GYÖRGY 1988/2. A jeruzsálemi zarándokút. A jeruzsálemi itinerárium magyarországi része = KIRÁLY László szerk.: István király emlékezete (1031). Bibliotheca Historica. Negyedik kiad. Budapest, 1988
- HARASZTI MIHÁLY 1993: Csatka. Műemlékek. Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára 466. Veszprém, 1993
- HEVENESI GABRIEL 1737. Ungaricae Sanctis indicia... Tyrnaviae. (Reprint: Ford.: SINKÓ FERENC, Budapest, 1988)
- IPOLYVÖLGYI NÉMETH J. KRIZOSZTOM 1991: Búcsújárók könyve. Szécsény, 1991
- JUHÁSZ JÓZSEF – SZÓKE ISTVÁN – O. NAGY GÁBOR – KOVALOVSKY MIKLÓS, 1982: Magyar Értelmező Kéziszótár M–ZS. Budapest, 1982
- V. KOVÁCS SÁNDOR 1985: Tar Lőrinc pokoljárása (1411) = BELLA GYÖRGY és SZALAI ANNA szerk.: Magyar Ritkaságok. Középkori Magyar Víziók. Ford.: BEL-LUS IBOLYA, BORONKAI IVÁN, ÉRSZEGI GÉZA, IMRE FLÓRA. Gyomaendrőd, 1985
- LEPOLD ANTAL 1928. Előszó = RÉVAY JÓZSEF: Zarándokút a szenthelyekre. Szenthelyek könyve. Budapest, 1928
- PAPP-VÁRY ÁRPÁD 2002: Középkorai történelmi atlasz. Budapest, 2002
- PÁZMÁNY PÉTER 1606. Művei = TARNÓC MÁRTON: Pázmány Péter művei. Magyar Remekírók. Debrecen, 1983
- RÉVAI JÓZSEF 1926. Szentek legendái. Budapest, 1926
- SÁNDOR ILDIKÓ 1998: Új zarándoklatok. Adatok a búcsújárás turizmus jellegű vonatkozásaihoz = FEJŐS ZOLTÁN szerk.: A turizmus mint kulturális rendszer. H.n., 1998
- SCHAEFER JAKAB S. J. 1897: A bold. Szűz Mária kegyhelyei Magyarországon. Budapest, 1987
- SIMPLICISSIMUS 1956. Magyar avagy erdélyi Simplicissimus (1683) = TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF szerk.: Magyar Simplicissimus. Ford.: VARJÚ ELEMÉR. Aurora IV. Budapest, 1956

- SZILÁRDFY Zoltán 1994: A magyarországi kegyképek és –szobrok tipológiája és jelentése = BÁLINT Sándor–BARNA Gábor: Búcsújáró magyarok. Budapest, 1994
- TARNÓCZI Stephanus 1681. Rex admirabilis, Sive Vita S. Ladislai Regis Hungariae Historico Politica... Viennae, 1681
- VANYÓ Tihamér 1933: Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850. A trienti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon. Olaszországi Magyar Oklevéltár II. Budapest, 1933
- VIRÁG Benedek 1983: Magyar századok. Vál.: MEZEI Márta, ford.: Wimmer Éva. Gyomaendrőd. (1808), 1983
- WERNHERN, Georg 1563. Moscouiter wunderbare Historien... Ungarischer wunderbaren wasseren... Basel, 1563
- ZACHAR József 2006: Egy az Isten, egy a Nemzet. Írások Jézus-hitű magyar eleinkről. Balatonvilágos, 2006